

Antep Savunmasında Sağlık Hizmetleri

Antep Defended Health Services

Ferhat TOK¹

ÖZET

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Antep şehri Anadolu'nun güneye açılan kapısı konumunda olduğundan dolayı önemli bir yere sahiptir. Müttefikleriyle beraber Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Hükümeti, Bulgaristan'ın savaştan geri çekilmesiyle 30 Ekim 1918'de savaştan çekilmek zorunda kaldı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa, Ortadoğu'daki ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla her türlü dinî ve etnik ayrımcılığı yaptı. Orta Doğu'daki sorunlara son vermesi beklenirken Batılı devletler arasında yapılan bir dizi gizli görüşmelerden sonra antlaşmalara ve mücadelelere sahne oldu. Mütareke'nin ardından İngiltere'nin bölgeyi işgal etmesiyle başlayan ve daha sonra Fransızlara bırakılan Antep ve havalisinde sıkıntılı bir süreç yaşanmaya başlandı. Fransızların Antep'i işgali sonrasında Fransız istihbarat güçleri tarafından tutuklanan 13 subay ve 5 sivil, Amerikan Kolejinin alt katında gözetim altında idi. Diğer 78 esir asker ise yine Amerikan Kolejine beş dakikalık uzaklıkta ki bir mağarada tutulmaktaydı. Türk Kızılay Arşivinde yapılan araştırmalar neticesinde: esir asker, tutuklu subay ve sivillerle ilgili hususi bilgilere ve yaşadıkları sıkıntıları yansıtan, farklı dilde yazılan iki belgeye ulaşıldı. Söz konusu Antep savunmasının askeri ve siyasi açıdan perde arkasındaki sağlık hizmetlerinin rolü büyüktür. Savunma sırasında cephe arkasında sağlık hizmetlerinin yanında eczacılık faaliyetleri de tıbbi yardımlar kadar önemli idi.

Anahtar Kelimeler: Antep, Kızılay, Sağlık hizmetleri

ABSTRACT

Antep city located within the borders of the Ottoman Empire has an important place because it is the gate to the south of Anatolia. The Ottoman government, which joined the First World War together with its allies, had to withdraw from the war on October 30, 1918, when Bulgaria withdrew from the war. After the First World War, Britain and France made every kind of religious and ethnic discrimination in order to realize their economic goals in the Middle East. It was expected to end the problems in the Middle East, but after a series of secret talks in Western countries, the treaty and the fights became the scene. After the Armistice, England began to occupy the region and then to the French, Antep and his airports started to have a troublesome process. Thirteen officers and five civilians, who were arrested by French intelligence forces following the occupation of Antep by the French, were under detention at the lower level of the American College. The other 78 captive soldiers were held in a cave five minutes away from American College. As a result of the researches carried out in the Turkish Red Crescent Archive, two documents written on different occasions were reached, reflecting the issues about the captive soldiers, prison officers and civilians and the distresses they experienced. The role of health services in the military and political context behind Antep defenses is great.

Keywords: Antep, Red Crescent, Health services

¹ Araştırmacı - Tarihçi- Yazar

GİRİŞ VE AMAÇ

Şehrin adı günümüzde Gaziantep, Osmanlı kaynaklarında Ayıntab olarak bilinen bu yerleşim birimi, Osmanlı Devleti dönemi hakimiyet sahası içerisinde coğrafi olarak orta kısmında, günümüz konum ve sınırlarımız dâhilinde ise Güneydoğu bölgesinde yer almaktadır.¹ Antep siyasi, ekonomi ve kültür geçmişi açısından önemli bir yere sahiptir. 1919 yılına kadar Halep vilayetine bağlı olup, bu tarihten itibaren de İstanbul'a bağlanarak Antep, Kilis ve Rumeli kazalarının bağlandığı bir sancak haline geldi.² İstiklal mücadelesi yıllarında gerek coğrafi konumu gerekse de ekonomik yapısıyla önemli bir sancak (liva) durumunda olan Gaziantep şehri, 20. yüzyılda batılı zihniyet ve batılı fikir çizgisine sahip devletlerin (itilaf devletlerinin) gözü bu bölgede idi. Bu bölge ile ilgilenmelerinin temel nedenleri şöyle sıralamak doğru olacaktır; i) Coğrafi durumu, ii) Stratejik önemi, iii) Ekonomi açısından önemi bir noktada yer almasından kaynaklanıyordu. Nitekim Gümüşalan'ın düşüncesiyle bu nedenlere dördüncüsü olarak coğrafyasının dağlık olmasını da ekleyebiliriz.³

Tarihi bir dönemi veya bir olayın aydınlatma bilmesi için Tarih Bilimi yazıcılığında birçok sosyal bilimlerden yardım alır. Bunların başında olmazsa olmazı söz gelimi; Siyasi Bilimler, Sosyoloji ve Sağlık Bilimleri gelmektedir. Bu açıdan özellikle Tarih Bilimi ve Sağlık Bilimlerinin bir araya gelmesiyle yeni bir alan ve yeni bir çalışma alanı ön plana çıkar. Söz konusu bu alanı "Tıp Tarihi" olarak isimlendirmek doğru olacaktır.

Bu makale ile hedeflenen amaç Antep savunmasının sağlık boyutunu ve askeri sağlık tarihinin aydınlanmasına yardım olmaktır.

1. İşgal dönemlerinde Gaziantep'in Durumu

Daha önceki savaşlarda topraklarının çoğunu yitiren Osmanlı Devleti, müttefikleriyle beraber girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan da mağlup ayrılmıştı. Yaklaşık 5 milyonu aşkın bir can kaybı olan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu coğrafyasına ait toprakları Birinci Dünya Savaşı devam ettiği sırada Sykes-Picot gizli tasarımıyla İngiltere ve Fransa arasında paylaştırıldı. Yenilgisinin ifadesi olan Mondros Mütarekesiyle de savaştan çekilmiş oldu. Osmanlı Devleti'nin mütarekeyi imzalanmasında Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi büyük rol oynamıştır.⁴ Savaştan mağlup ayrılmasıyla Anadolu da yeni bir safhaya girilmiş oldu. Anadolu toprakları İtilaf Devletleri askeri kuvvetleri tarafından işgale edildi. İtilaf askeri kuvvetleri Mütareke'nin 7. maddesine dayandırdığı işgalleri, bir nevi Birinci Dünya Savaşı'nın devamı durumundaydı. İngiltere mütareke sonrası bölgesel çapta; Aralık 1918 Kilis'i, 17 Aralık 1918'de Antep'i, 22 Şubat 1919'da ise Maraş'ı işgal ettiler. Rusya'nın 1917 Bolşevik İhtilalıyla cepheden ayrılmasıyla İngiltere, Osmanlı Devletine karşı üç farklı cephede (Filistin, Irak ve Suriye) savaştığından dolayı Güney Cephesi'nin tüm yükünü kendisinin çektiği düşüncesindeydi. Bu düşünce ile Mondros Mütarekesi görüşmelerinde Fransa'yı taraf olarak kabul görmemişlerdi.⁵ İngiltere'nin işgallerdeki asıl düşüncesi; Osmanlı Devleti'nin çökmesini ivedileştirmek, Yakın Doğudaki durumunu ve özellikle Hindistan yolunun güvenliğini sağlamanın yanında yapılacak işgallere haklı bir ortam sağlamaktır.⁶

Adını İngiliz Albay Sir Mark Sykes⁷ ve Fransız Beyrut Başkonsolosu George Picot'tan⁸ alan Sykes-Picot gizli tasarısı hükümlerine göre Osmanlı Devleti sınırlarında yer alan Basra Körfezinden Musul'a kadar olan sınırlarda İngiltere'nin; Antep, Urfa, Maraş, Adana, Mersin, Musul

ve Suriye bölgeleri de Fransa askeri sahasında bulunması kararlaştırılmıştı. Alınan bu kararlar savaş sırasında detayı düşünülmeden alındığı için ileri de iki ülke arasında bir sorun olarak ortaya çıkacak ve bu hadise, “Suriye İtilafnamesi” ile çözümlenecekti.⁹

Güney Cephesi'nin ana merkezi konumunda olan Gaziantep şehri, bölgenin önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olmasının yanında stratejik açıdan da önemli bir yere sahiptir.¹⁰ Genel çerçevede incelediğimizde Suriye bölgesine hâkim bir noktada olduğunu, Kuzey-güney ve doğu yönünde ki yolların birleştiği noktada da yer aldığını söyleyebiliriz. Jeo-politik konumu ve belirttiğimiz diğer nedenlerden dolayı olacaktır ki 15 Ocak 1919'da İngiliz işgal kuvvetlerince işgal edildi. İngiliz askeri kuvvetleri, Antep'e hâkim bir mevkiye bulunan Amerikan Koleji'ne yerleşmişlerdir.¹¹ İngiliz Heyeti, Hükümet Konağına gelerek Antep Mutasarrıfı Celal Bey'e, Antep'e gelme sebeplerini “*Halep'te fazla asker ve hayvanları bulunduğu için kışı çıkarmak ve iaşe temini maksadıyla geldikleri ve bu hareketlerinin işgal mahiyetinde olmadığı*” olarak sunmuşlardır.¹² Ancak bir yıl bu bölgede kalan İngilizler, 29 Ekim 1919 tarihi itibarıyla işgalleri altında bulunan Gaziantep ve Güneydoğu Anadolu Bölgesini Fransız askeri işgal kuvvetlerine bıraktı.¹³ Petersburg'da İngiltere ve Fransa temsilcileri arasında imza edilen Sykes-Picot gizli tasarımı gereğince bölgeyi Fransızlara teslim ettiler. 29 Ekim'de Antep'e gelen Fransız Ermeni Alayı Komutanı Konel Saint Marrie, Antep'in işgal idaresini teslim aldı.¹⁴ Şehrin devir teslimi gerçekleştikten sonra İngiliz-Fransız Komutanları'nın ortak yayınladıkları beyanname de Paris İtilaf Meclisi'nin kararıyla Fransa'ya bırakıldığını ve geliş amaçlarını ise Osmanlı Devleti'ne yardım ve faaliyette bulunmaların da yardımcı olacaklarını ifade etmişlerdir.¹⁵

Fransız işgal kuvvetleri Kumandanı General Querette, Antep, Maraş, Urfa Sancakları ahalisine hitaben:

“*Fransa Cumhuriyeti'nin Fevkalâde Komiseri ve Fransız Şark Ordusu Başkumandanı olan Ferik'in emriyle Antep, Maraş ve Urfa Sancaklarındaki Fransız kuvvetlerinin kumandasını deruhte eyliyorum. Bütün ahâlibilâ-tefrik cins ve mezhep kuvvet ve kudret-i galibiyetiyle silahlarımızın altındadır. Uzun harp senelerinden sonra sulh dönemine girilmiştir. Namuslu olanlar Fransa yanında yer alsınlar*”, biçiminde ki beyannameyi yayınlamışlardır.¹⁶

Fransız askeri işgal Kuvvetleri'ni Antep'te Ermeniler tarafından karşılandı. Fransız askeri kuvvetleri de İngiliz askeri kuvvetleri gibi Amerikan Koleji'ni karargah binası olarak seçmişlerdi.¹⁷ Ermeni-Fransız ortak hareketleri sonucunda hem Anadolu hem de Suriye açısından önem taşıyan Antep'te uzun ve şiddetli mücadeleler başladı. Bu bölge İngiliz askeri işgal kuvvetlerinde bulunduğu süre zarfında sakin bir işgal ve gözetim geçirirken, Fransız askeri kuvvetlerinde iken Ermeni-Fransız ortaklığı içerisinde saldırgan ve sert bir duruma maruz kalınmıştır. Bunu ispatlayan en belirgin delil ise Antep'te bir Ermeni Fırkası ve Ermenilerin oluşturduğu bir polis örgütünün kurulması olmuştur.¹⁸ Antep savunmasına katılan Albay Mahmut İrfan Durukan'ın¹⁹ hatıratında Fransızlarla olan mücadeleyi bizlere şu sözlerle aktarmaktadır;

“*Bil-muhabere Fransızların Ayıntap'ta bir; Diyarbakır'da ikisi zabıt olmak üzere 179, Urfa'da 17 yaralı, Maraş'ta da 146 esirleri olduğu ve bizden de Fransızlar nezdinde dokuzu mevkuf (tutuklu) bulunduğu anlaşıldı.*” şeklinde aktarmıştır.²⁰

Antep'in İngilizler tarafından işgali Anadolu basınına “*Antep'de Muazzam Bir Miting*” isimli yazıyla duyuruldu. Yazıda özetle, mütareke zamanında Antep sancağının hiçbir düşman kuvvetlerince işgal edilmediğini vurgu yaparak, Antep sancağının büyük oranda yüzde doksan'ı gibi çoğunlukla Türk ve Müslümanlardan meydana geldiğini belirterek Wilson prensipleri gereğinde kendilerini yönetmek istediklerini ve bu işgali kabul etmediklerini ifade etmişlerdir. Bu yazı, otuz bin kişilik

miting, heyet namına belediye reisi Mehmet Lütfi tarafından 15.10.1919 tarihinde kaleme alınarak, İrade-i Milliye’de 27 Ekim 1919’de s.9, sf.2’de yayınlamıştır.²¹ Yine 27 Ekim 1919 tarihli gazete de “*Son Havadis*” isimli yazıda ise, Antep’te bulunan İngiliz askeri kuvvetlerinin geri çekileceği ve yerine Fransız askeri işgal kuvvetlerinin geleceği haber alan Antep ahalisinin hiçbir suretle hiçbir yabancı işgal kuvvetlerini kabul etmeyeceklerini söyleyerek protesto ettiklerini belirtmişlerdir.²² İradey-i Milliye gazetesi 10 Kasım 1919 tarihli nüshasında s.11 sf.2’de de “*İstihbarat*” başlıklı köşe yazısında da, Antep’e 27.10.1919’da Diministırrator sıfatıyla Fransız Miralayının geldiğini ve Ermeni ve Fransızların gönüllü olarak asker topladıklarını yazmaktadırlar.²³

2. Antep Savunmasında Sağlık Hizmetleri

Sağlık Hizmetleri dönemin askeri boyutunu yansıtmakla beraber yaşanan sosyal sorunları da içerisinde barındırdığı için önemlidir. Antep savunmasının başlamasıyla askeri mühimmat ve ihtiyacın yanında en önemlisi şüphesiz sağlık hizmetleri olmuştur. Türk Kızılay Arşivi, dönemin sağlık hizmetlerini aydınlatma bağlamında önemli bir fonksiyonel özelliğe sahiptir.

Kızılay Antep’e işgal altında ve işgalden sonra olmak üzere yekünü iki defa ayrı heyet gönderdi.²⁴ İlk Heyette üç doktor ve dört memurdan oluşan ekiple Nisan 1921 yılında 25 bin lira tahsis edilerek İstanbul’dan yola çıkarılarak; 25 bin parça çamaşır, 5 bin parça diğer malzeme ve sağlık donanımlarıyla Fransız hastane gemisiyle ulaştırıldı.²⁵ İkinci heyet ise Antep’in Fransızlar tarafından tahliyesinden sonra 17 Nisan 1922 tarihinde gönderilmiştir. Yine Kızılay’ın Antep’e gönderdiği Dr. Emin Bey de bölgeye gelerek ihtiyaçları halka dağıtarak faaliyet göstermiştir.²⁶

Antep savunmasıyla ilgili Türk Kızılay Arşivi’nde yaptığımız araştırma neticesinde önemli iki belgeye ulaşıldı. Bunlardan ilk’i Fransızca olup, Antep bölgesi gizli servisinin 26 Mayıs 1921 tarihli istihbarat raporudur.

Ulaşılan İkinci belge ise Hilal-i Ahmer merkez-i umumisi riyaset-i celilesine Ayıntab’ da Fransızlar nezdinde bulunan Türk üsera hakkında ki rapordur. Fransızca istihbarat raporuyla karşılaştığımızda daha detaylı bilgi vermekle yetinmeyip, bir birini tamamlayan bu iki belgeden o döneme ait önemli bilgiler öğrenmekteyiz. Fransızca istihbarat raporunu aslından çevirisi yapılmış halinde aşağıda verelim.²⁷

Aıntab Bölgesi Aıntab 26 Mayıs 1921
Gizli Servisi

Aıntab Bölgesi Gizli Servisi ve başkan yardımcısı
Teğmen Vallois,
“Kızılhaç” Sayın Başkanı,
Aıntab bölgesindeki gelişmeleri size aktarmaktan
onur duyarım:
78 Esir Asker
13 Subay
5 Sivil
En içten saygılarımı sunarım.

İkinci belge 4 sayfadan oluşmaktadır. Belge de , “*Ayıntab’daki Fransız işgal kuvveti nezdinde bir miktar Türk üserası bulunduğu ve oradaifâ-yı vazife esnasında istihbar edilmesi üzerine mahall-i mezkûr Fransız İstihbarat şubesi riyasetine müraca’atla mevcud üserâsının adedi ve ahvâli hakkında izahat talep ve taraf-ı aciziden ziyaretlerine müsa’ade olunması iltimas edilmiştir. Tahriren verilen cevabda: 78 Nefer, 13 Zabıt ve 5 sivilin bulunduğu bildirmiş ve ziyaretleri için bir gün tâhsis edilmiştir*” bilgilerine ulaşılmıştır.²⁸ Her iki belgenin farklı lisanlarda yazılmasının yanında bir birini tamamlayıcı olması hem akademik hem de bilim açısından önem arz etmektedir. Ve yine aynı belgeden anlaşıldığı üzere, esirler için alınan izinde öncelikle zabitan (subaylar)’ın ziyaret edildiği ve esir olarak tutuldukları yerler başta olmak üzere, zabitan’ın durumları incelenmiştir.

Rapor da, çoğunluğunun Ayıntab’ın işgalinden sonra evlerinden bizzati alınarak tevkif (tutuklanma) edildikleri, Fransızlar tarafından kendilerine genellikle iyi muamele edildiği bilgileri yer alırken bazı durumlardan da şikâyetçi olduklarını ifade etmişlerdir.²⁹ Belgeden öğrendiğimiz bilgiler ışığında

tevkif edilen Subayların memnun olmadıkları durumları aşağıdaki gibi belirtmişlerdir³⁰:

- i. Günlük verilen ekmeklerden şikâyetçi oldukları ve bu ekmekten rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Ayıntab Müdafı-ı Sıhhiye Heyeti reisi doktoru, ekmeği dilim dilim keserek akabinde kızartarak yemelerini tavsiye etmiş, Fransız Zabitan'ın da aynı ekmeği tükettiklerini belirtmiştir.
- ii. Günlük verilen gıda malzemelerinden yeterince faydalanamadıklarını söyleyerek, bu gıdalara ek olarak haricden ücret karşılığında aldıklarını belirterek hariçten daha uygun bir fiyata verilmesi talebinde bulunmuşlardır. Ne tesadüftür ki bu istek karşısında Fransızlardan mantıklı bir cevap alınamamıştır.
- iii. Subayların ve sivil esirlerin diğer bir istekleri ise bir süre aileleri tarafından, Fransızların uygulamaları nedeniyle ziyaretlerinin yapılmaması idi. Nedeni sorulduğunda Fransız Subayı, bir süre önce firar olayının yaşandığını, ailelerinin getirdikleri eşyalar arasında mektuplar getirdikleri ve güya muzır (zararlı) kimselerle yazışmaları belirlenmesi neticesinde görüşmelerin yasaklandığı beyan edildi. Raporunda sonradan aileleriyle bayramlarda haftada belirli günlerde ziyaretlerine izin verildiği bilgileri yer almaktadır.

Raporun detaylarında esir sivillerin sayısı 10 kişi olarak geçmektedir. Bunların beşi Ayıntab Müdafı'a-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi azası iken Ayıntab'ın Fransızların işgalinden sonra tevkif edilmiştir. Diğerleri beş sivil esirinin ikisi me'muriyetten, diğer üç kişide şüphe ettikleri eşhastan olur iken, esir subay ve sivillerin aileleri Urfa, Birecik, Diyarbakır, Harput, Sivas gibi veya Anadolu'nun sair mahallerinde yaşamakta idiler.³¹ Belge de, subay ve sivil esirlerin Ayıntab da Amerika Kolejinin alt katında tutuldukları belirtilmektedir. Diğer 78 esir askerin ise Amerikan Kolejiye yaklaşık beş dakika kadarıyla doğusunda, geceleri ihtiyaç dışında çıkarılmasına izin verilmeyen mağarada

tutuluyorlardı.³² Buradaki esirlerin şikâyetleri ise; çamaşırsızlık, temizlenmemek, erzakların azlığı, örtüslük ve savaş müşkülâtıydı. 78 esir askere; üçer kat çamaşır, birer kat pijama, üçer çift çorap, birer kaşık, ikişer battaniye verildiği gibi çamaşırlarını yıkamak için tekne, kava, kazan, odun, sabun gibi malzemeler gönderildi.³³

Belgede Amolri Bassargetta namındaki kişinin esir askerlere çamaşır ve elbise dağıtımını sırasında uygulandığını belirterek teşekkürlerini ifade ettiğini belirtilmiştir.³⁴ Belgenin son sayfasında ise İstihbarat reisi muavini Yüzbaşı Mösyö Dö Vali başta olmak üzere, incelemeye izin veren Mülazım³⁵ Mösyö Arnolt ve Doktor Mösyö Basarjet'in iyi niyeti ve insanüstü gayret ve yardımından dolayı teşekkürlerini yazmaktadır.³⁶

Milli Mücadele yıllarında ülke, Ankara merkezli yönetildiği için resmi örgütlenme ve kuruluşlarla Ankara Hükümeti ilgilenmekteydi. 2 Mayıs 1920 tarihli, 3 sayılı kanunla Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı) kuruldu.³⁷ 127 oy çoğunluğuyla Dr. Adnan Bey (Adivar), 3 Mayıs 1920'de Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne getirildi.

Antep savunmasının başlamasıyla askeri mühimmat ve ihtiyacın yanında en önemlisi sağlık hizmetleri idi. Savunmanın henüz başlarında Pazarcık ve Maraş'tan gelen yaralılar Sarı Hastane'de tedavi edilmeye başlanmıştı. Burası Fransızlar tarafından bombalanınca Şehreküstü semtindeki Şeyh Camii ve bahçesindeki okul hastane olarak kullanılmaya başlanılmış oldu. Hastane olarak buranın seçilmesinin en önemli sebebi şehrin doğu yakasında bulunmasının yanında Fransız karargâhına uzak bir mevzide yer alması olmuştur. Şeyh Camii'nin yaralılarla dolduğu zamanlarda belirli konumlardaki sokaklardaki evler hastaneye dönüştürülmüş, Mevlevi Şeyhi olan Mustafa Efendi'nin malikânesi de 100 yataklı hastaneye dönüştürülen yerler arasında bulunuyordu.³⁸ Bu zor şartlar altında camii, okul, askeri sağlık hizmetleri için kullanılmış ve hastane ortamını aratmayacak şekilde hizmet vermiş,

Antep Belediye Eczanesinin de buraya taşınmasıyla hastane birçok yaralılara hizmet vermiş oldu.

Küçük çapta ki mahalli ve sokak muharebelerin hız kazanmasıyla hem askeri hem de savunmaya katılan halkın sağlık hizmetlerinin sistemli olarak yürütülmesi için sağlık personeli ve hekimleri maddi ve manevi unsurlarla desteklemek gerekiyordu. Şeyh Camii Hastanesinde, merkez hükümet tabibi Şahabettin Bey, Söylemezoğlu İbrahim Bey, Dr. Nuri bey ve iki eczacı bulunuyordu.³⁹ Serbest olarak mesleğini yapmakta iken gönüllü olarak 9 Mayıs'ta Operatör Dr. Mecit Bey de sağlık hizmetlerine katılmış Antep'in kurtulmasından sonra tekrar Halep'e dönmüştür. Ankara'da üst düzeyde tedbirlerin alındığı vakitte gönüllü olarak katılma isteğinde teşebbüs eden Yd. Tbb. Yzb. Fahri(Can) Bey'de⁴⁰ Antep'e gelmiştir. Antep'in dokuz ay işgal altında tutulması ve bu sırasında şehre giriş-çıkışların yasaklanmasıyla halk sefalet içine düşmüştü. Şehre giriş ve çıkışın olmaması nedeniyle halk, aylarca zerdali çekirdeği unu ile karışık bir undan mamul ekmeği yemek mecburiyetin de kalmıştı.⁴¹ Bu durum karşısında beslenme bozukluğu, bünyenin zayıf düşmesi, halk arasında trahom, frengi, şark çıbanı (Antep çıbanı) ve idrar yolları rahatsızlığı gibi hastalıkların çıkmasına neden olmuştur.

Dr. Mecit Barlas'ın hatıralarında: *"İstirahata çok vakit kalmadığını"* ifade ederek *"yaralılara tedavi için ilaç ve malzeme yetersizliğini"* vurgu yaparak zor günler hakkında *"Kuşatma şartlarının ağırlaşması üzerine ilaç yoksunluğuna neden oluyor tentürdiyot, gazlı bez, pamuk, gibi sağlık malzemelerinin çok zor bulunabildiğini"* ifade etmiştir. Dr. General Kemal Özbay, Şeyh Camii Hastanesinde kloroform yetersizliği nedeniyle yaralı ve hastaların Kol ve Bacak uzuvlarının iplere bağlanarak, acı çekerek, bağıra bağıra kesilerek tedavi oldukları ve serumun olmayışı ile birçok hasta tetanoz olduğu bilgilerini aktarır. Şeyh Camii Hastanesinde Doktorlara ameliyat ve sağlık işlerinde,

Birinci Dünya Savaşı'nda sıhhiyeciler olarak katılan Hacı Mustafa, İhsan Çavuş (Hoşafıoğlu), Süleyman Çavuş, Zekeriya efendi, İbrahim Halil Hacıboz, Mehmet Ali Üstünbostancı gibi isimlerin hasta bakıcısı, hemşire ve pansumancı olarak doktorlara yardım etmişlerdir.

Ömer Asım Aksoy da İstanbul'da ki Tıp öğreniminde iken gönüllü olarak Dr. Fahri (Can) Bey gibi Antep'e gelerek sağlık hizmetlerinde çalışmıştır. Ömer Asım Aksoy, Tıp fakültesi birinci sınıf olmasına rağmen yardımcı doktor sıfatı ile Şeyh Camii Hastanesinde görev yapmıştır. Uğuroğlu Barlas Bey'in 19 Ocak 1988'de Ömer Asım Aksoy'la yaptığı görüşmeyi eserinde şöyle anlatmaktadır⁴²:

"Nisan ayı geldiğinde Antep'te harp olduğunu öğrendik. İngilizlerin geri çekildiğini yerini Fransız ordusunun işgal ettiği haberini aldık. Üniversitede okuyan beş Antepli olarak oraya gitmeyi karar verdik. Çünkü bu bizim için bir vazifeydi. Bu beş isim şunlardır: 1) Tıp Fakültesi son sınıftan Nizipli Dr. Tefik Öğüt 2) Tıp Fakültesi birinci sınıf tan Ömer Asım Aksoy 3) Tıp Fakültesi birinci sınıf öğrencisi Dr. Mehmet Emin Onat 4) Baytar Mektebi öğrencisi Hayri Bey 5) Eczacı Okulu öğrencisi Asaf Erkalıç"

Savunmasının sonuna doğru gelindiğinde halkın sosyolojik durumunun olumsuzluğu, yokluk ve açlık nedenlerinden dolayı teslim olma gündeme gelmiş idi. Şehrin ileri gelenleri Şeyh Camii'nde bir araya gelerek 6 kişilik heyet oluşturularak Fransızlarla görüşmek üzere belirlendi. Bu heyete Dr. İbrahim söylemez (Söylemezoğlu İbrahim), Dr. Mecit Barlas da bulunur iken Türk heyetinde şu isimler yer almaktaydı: 1) Müftü Fahreddin, 2) Tercüman Mecideddin, 3) Geçici Hükümet Başkanı Doktor Mecit, 4) Eşraftan Kâmil, 5) Doktor Nuri, 6) Doktor İbrahim beyler temsil ederken, Fransız tarafını ise Albay Abadie ve Albay Andrea temsil etmiştir. Fransızlarla yapılan karşılıklı görüşmeler neticesinde 9 Şubat 1921'de bir antlaşmaya varıldı. Antlaşma hükümlerince Antep şehrinin azınlıklarca yönetilmemesi için hastanede toplanan 80'i aşkın kişinin oy

birliğiyle geçici süre ile Antep mutasarrıflığına Dr. Mecit Barlas Bey seçilmiştir.⁴³

Fransızlar, İngilizlerden devir aldığı Antep'e geldiğinde Amerikan Hastanesi'ni karargâh ve ordu hastanesine dönüştürmüşlerdi. Fransız yaralı askerlerine, askeri sağlık hizmetlerinde bulunan Amerikan Hastanesi için Kolonel Abadi eseri olan, Türk Verdünü Gaziantep'de: *"Kolarifer ve telefon ile donatıldığını"* belirterek *"Amerikan Hastanesi, birinci sınıf eserdir. Hastane'nin kurucu Doktor Shepartin'in büyük babasıdır. Hastanenin pek debdebeli bir ameliyat salonu vardır. Cerrahi işlemler için en modern malzemelerden..."* olduğu bilgilerini vermektedir.

Antep de iki adet kadrolu alayımız mevcuttu. Bunlar; 25 ve 27. alaylarımız idi. Bu alaylar şehir içinde hizmet veren savaş hastanesiyle hem doktor hem de sağlık malzemesi olarak yardımlaşmamaktaydılar. 25. Alay'ın tek Doktoru olarak Dr. Hamit Uras⁴⁴ bulunmaktaydı. Fakat 27. Alay'ın Doktoru yoktu. Dr. Mecit Barlas'a yardımcılık yapan tıp öğrencisi Ömer Asım Aksoy daha sonradan doktoru bulunmayan 27. Alay'a dâhil olmuştur. Ömer Asım Aksoy bu konuda şöyle demektedir:

"Alay doktoru olarak çalışıyordum, ama elimde ne bir ilaç ne de malzeme vardı. Sadece alay komutanı Albay Celal Bey'in gösterdiği hastalarla ilgileniyordum." Konuşmasının devamında şehir içindekilere neden yardım edemediklerini: *"25. ve 27. Alayların; yani benim hekim olduğum alay ile Dr. Hamit Uras'ın hekimlik yaptığı alay'ın, yardım etme gibi bir durumu yoktu. Sadece sağlık açısından değil diğer askeri cephaneye açısından da yoksul durumdaydık"* sözleri ile ifade etmiştir.

1818-1819 yıllarında batılı Amerikan misyonerleri⁴⁵ gelerek 1872 yılında Anadolu'da ilk tıp fakültesini açmışlardır. 1818-20'li yıllarda misyonerler bu coğrafya'ya geldiler. Söz konusu Antep de Eczacılığın 1820 tarihlerine dayandığını söyleyebiliriz.⁴⁶ 1820 tarihinden sonra Antep'e eğitim ve sağlık müesseseleri

yapılmıştır. 1860'lardan sonra Amerika Birleşik Devletleri burada 1876-77 da *"Merkezi Türkiye Tıp Departmanı"* ismiyle tıp fakültesini açmışlardı.⁴⁷ Antep, Batılı Devletlerin gözünde Anadolu'nun merkezi olarak görülüyordu. Bu nedenle ki burada Fransa, İtalya, İngiltere, Vatikan, İran gibi devletler adına aşama olarak ilk, orta, lise seviyesinde okullar açılmıştır.⁴⁸ Faruk Taşkın'ın deyişiyle bu dönemdeki eczacıların diplomalarının olmadığı ve o dönemim şartları dâhilinde bitkisel ilaçlar hazırlanarak hastalara verildiği bilgilerini aktarır. Antep Tıp Departmanında 1890'lı yılların ortalarına değin 3 yıllık eğitimin verildiği eczacılık bölümünün olduğu kaynaklarda belirtilir. Antep de eczacılık, diplomalı ve diplomasızlar olarak iki tür grubun varlığı söz konusu idi. Bu dönemde Antep'te diplomalı eczacılar genellikle Ermenilerden oluşmakta olup, öne çıkan isimleri şöyle sıralamak mümkündür⁴⁹:

- 1) Eczacı Artin Hekim,
- 2) Eczacı Karabet Hekim,
- 3) Toros Hekim,
- 4) Deli Hekim,
- 5) Dr. Stilinoğlu.

Bu eczacıların yanı sıra de şehirde hizmet veren diğer eczacılar ise; Eczacı Sabis, Eczacı Manuel Kendirciyan, Eczacı Samuel Hekimyan, Dr. Habip'in oğlu Eczacı Puzant, Eczacı Topal Asador, Eczacı Nursis, Eczacı Dikvan, Eczacı Annikyan, Eczacı Musa, Dr. Habip'in kardeşi Eczacı Bezyican Agop, gibi isimlerden meydana geliyordu. Türk Eczacılar ise 1922'li yıllardan sonra Antep'te eczacılık mesleğini icra etmeye başlamışlardı.⁵⁰

19. yüzyıl sonlarına doğru Antep, Merkezi Türkiye Tıp Departmanı ve Amerikan yüksek okullarından toplam 409 kadar mezun vermesiyle birlikte Osmanlı vatandaşlığı içerisinde doktor, dişçi, uluslararası ticaret elemanı ve eczacı olarak görev yapmışlardır. 20. Yüzyılın başlarında tıp açısından durum çokta iyi değildi. 1915 Ermeni tehcir ve iskânından dolayı Antep şehrinde doktor bulunamıyordu. Bu durum karşısında *"yarım hekim"* olarak nitelendirilen eczacılara başvurmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Savaş, işgal ve kuşatmalar siyasi tarih açısından olduğu kadar sosyal açıdan ve yaşanan olayların perde arkasını tespit etme bakımından da önem arz etmektedir. Antep'in önce İngilizler, akabinde ise Fransızların öncülüğünde Ermenilerle ortaklaşa faaliyet gösterdikleri bu bölge de yaşanan siyasi, askeri ve sosyal olayların aydınlatılabilmesi için sağlık hizmetleri küçümsenmeyecek derecede önemlidir.

Kızılay Antep'e işgal altında ve işgalden sonra olmak üzere iki defa ayrı heyet göndererek yardımda bulunmuştu. Türk Kızılay Arşivinde yaptığımız araştırmalar neticesinde dil olarak farklılık gösterse de, döneme ait içerik, sağlık ve sosyal hayat hakkında bir birini tamamlayıcı özellikte olan bu iki belgede olayların yaşandığı döneme dair önemli bulgulara rastlandı. Bu bulgular arasında 78 Esir Asker, 13 Subay, 5 Sivil ile ilgili daha önce araştırılmayan bilgilere

ulaşıldı. Diğer bir bulgu ise esir subay ve sivillerin ailelerinin: Urfa, Birecik, Diyarbakir, Harput, Sivas gibi Anadolu'nun sair mahallerinde yaşamakta oldukları bilgileridir.

Belgelerde, Hilal-i Ahmer merkez-i umumisi riyaset-i celilesine Ayıntab'da Fransızlar nezdinde bulunan Türk üsere hakkındaki raporda, tek tek ziyaret edilen 78 esir asker, 13 subay ve 5 sivilin istekleri ve şikâyetçi oldukları durumları söyleyerek, Fransız işgal kuvvetlerinden izin alarak eksiklikleri tamamlandığı gözlemlenmiştir. Sağlık hizmetleri sadece tıbbi yardım ile sınırlı değildi. Antep de eczacılık, diplomalı ve diplomasızlar olarak iki tür grubun varlığı söz konusu idi. Bu dönemde Antep'te diplomalı eczacılar genellikle Ermenilerden oluşmakta olup, Türk eczacılar ise 1922'li yıllardan sonra burada faaliyet göstermişlerdi.

KAYNAKLAR

- 1) Uğuroğlu Barlas, 19. Ve 20. Yüzyıl Gaziantep Tıp Tarihi, İstanbul, 2013, Hilmi Barlas Eğitim Vakfı, s.37
- 2) Bayram Sakallı, Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, İstanbul, 1997, İz Yayıncılık, s. 242
- 3) Nermin Gümüştalan, Milli Mücadelede Antep'in İşgalinin Anadolu Halkı ve Basını Üzerine Yansıması, Volume 10/13 Fall 2015, p. 289-302, s.296
- 4) Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s.134
- 5) Yaşar Akbıyık, Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş), Ankara, 1990, s. 48
- 6) İsmail Kurt, Güney Cephesinde Antep İşgali (1919-1921), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2014, s.14; Zekai Güner, Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, 2007, ss. 49-65, s.50
- 7) Sir Mark Sykes, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı
- 8) Georges Picot, Fransız Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı
- 9) Kurt, Güney Cephesinde Antep İşgali (1919-1921), s.11
- 10) Aydın Efe, Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 53, Erzurum - 2015, 221-253, s. 223
- 11) Bilgehan Pamuk, Bir Şehrin Direnişi: Antep Savunması, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I.Baskı Aralık- 2009, s.80; Halil İbrahim Yakar-Ü.Gülsüm Yaprak Pusat, Antep Savunması Hastane Defteri Bir Şehrin Feryadı, Şehitkâmil Belediyesi Kültür Yayını, Gaziantep, Aralık 2014, s.22; Barlas, 19. Ve 20. Yüzyıl Gaziantep Tıp Tarihi, s.23
- 12) Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı, s.224
- 13) Yaşar Akbıyık, Dursun Ali Akbulut vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ankara-2014, Atatürk Araştırma Merkezi, s.243
- 14) Güner, Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri s.52
- 15) Yücel Özkaya vd., Milli Mücadele Tarihi – Makaleler -C. 1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.278; Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı, s. 5
- 16) Güner, Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri, s.53
- 17) Bülent Çukurova, Antep'te Ermeni Ulusçuluğunun Doğuşunda Amerikalılar ve Kolejin Etkisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 40, Kasım 2007, s. 615-623, syf.621
- 18) Mehmet Çakar, Antep Savunması, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kahramanmaraş, Ocak-2014, s.19
- 19) Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı, s.227-228
- 20) Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı, s.236-237
- 21) İsmail Özçelik, Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.197; Nermin Gümüştalan, Milli Mücadelede Antep'in İşgalinin Anadolu Halkı ve Basını Üzerine Yansıması, Volume 10/13 Fall 2015, p. 289-302, s.296
- 22) Özçelik, Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921, s.198
- 23) Özçelik, Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa) 1919-1921, s.198
- 24) Mesut Çapa, Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925, Türk Kızılay Derneği Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2010, s.154
- 25) Murat Uluğtekin – M. Gül Uluğtekin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, Ocak-2013, s.156; Elif Altınparmak, 1919-1923 Yılları Arasındaki Cerrahi Sağlık Hizmetleri, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Afyonkarahisar, 2012, s.102; Çapa, Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925, s.154
- 26) Mehmet Çanlı, Milli Mücadelede Döneminde Kızılay'ın Antep'teki Faaliyetleri, Askeri Tarih Bülteni, Ankara-1994, C.19, no:37, s.34-41; Safiye Kıranlar, Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005, s.264

- 27) Türk Kızılay Arşivi, Kutu No: 1124, Belge No: 1124/1.4
- 28) Türk Kızılay Arşivi, Kutu No: 1124, Belge No: 1124/1
- 29) TKA, Kutu NO:1124, Belge No: 1124/1, aynı belge
- 30) TKA, Kutu NO:1124, Belge No: 1124/1, aynı belge
- 31) TKA, Kutu NO:1124, Belge No: 1124/1.1
- 32) Çanlı, bu mağarayı “ Keleş Hoca Mağarası” olarak belirtmiştir. Bkz: Çanlı, Milli Mücadelede Döneminde Kızılay’ın Antep’teki Faaliyetleri, s.34-41
- 33) TKA, Kutu NO:1124, Belge No: 1124/1.2
- 34) TKA, Kutu NO:1124, Belge No: 1124/1.2, aynı belge
- 35) Mülazım: Teğmen
- 36) TKA, Kutu NO:1124, Belge No: 1124/1.3
- 37) Fatih M. Dervişoğlu, Milli Mücadele’de Sağlık Teşkilatı’na Bir Bakış, Cedit Neşriyat, Eylül-2009, s.48
- 38) Kemal Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneleri, C. 1, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976, s.440
- 39) Sedat Altay, Milli Mücadele Sürecinde Sağlık Politikaları (1919-1922), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2008, s.173
- 40) Yaşar Semiz - Ömer Akdağ, Şükrü Bey’in Hatıraları, Çizgi Kitabevi, Ekim-2011, s. 43
- 41) Özbay, Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Askeri Hastaneleri, C. 1, s.441
- 42) Barlas, 19. Ve 20. Yüzyıl Gaziantep Tıp Tarihi, s.30
- 43) Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı, s.226
- 44) Dr. Hamit Uras, 1909 yılında Tıbbiye’ye girmiş, 1915’te mezun olup Antep’e gelerek Belediye Doktoru olarak Mustafa Bey’den sonra Antep’in İkinci Türk Doktorudur. 1950 yılında vefatına değin Antep de çalışmıştır.
- 45) Amerikan Board olarak bilinen misyoner faaliyetleri için ilk misyonerleri 1820 yılında Osmanlı topraklarına göndermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Metin Aksoy- Faruk Taşkın, Antep Amerikan Hastanesi Ve Bölge Halkı Üzerindeki Etkisi (1880-1920), 2015, s.27
- 46) Faruk Taşkın, Amerikan Misyoner Okullarından “ Merkezi Türk Koleji ” 1876-1924, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin, 2007, s.160; Gaziantep Tarih Kültür Dergisi, Yayın Tarihi; Mayıs- Haziran – 2012, s. 50
- 47) Gaziantep Tarih Kültür Dergisi, s.50; Metin Aksoy- Faruk Taşkın, Antep Amerikan Hastanesi Ve Bölge Halkı Üzerindeki Etkisi (1880-1920), s.27
- 48) Barlas, 19. Ve 20. Yüzyıl Gaziantep Tıp Tarihi, s.37
- 49) Taşkın, Amerikan Misyoner Okullarından “ Merkezi Türk Koleji ” 1876-1924, s.160; Barlas, 19. Ve 20. Yüzyıl Gaziantep Tıp Tarihi, s.38; Gaziantep Tarih Kültür Dergisi, s.51
- 50) Taşkın, Amerikan Misyoner Okullarından “ Merkezi Türk Koleji ” 1876-1924, s.160